

Şəddat CƏFƏROV

"Bakı mətbəəsi"nin direktoru, Respublikanın ilk poliqrafçı alimi, iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü

Fəxriyyə poeziyada janr olaraq çoxşəxslilik yol keçib. Qətran Təbrizidə, Xaqani Şirvanidə və digər sənətkarlarımızın ədəbi-tarixi örnəklərində fəxriyyənin gözəl nümunələri var. Xaqaninin "Qasidəyi-şiniyyə"si xüsusilə məşhurdur.

*Mənim könlüm müəllimdir,
dizim üstü dəbistanı,
Ol şagirdəm ki, öyrəndim sükut ilə
əlifbanı.*

Bu misralarla başlayan qəsidəyə sonralar Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürəhman Cami və Füzuli nəzirelər yazmış, ancaq bu əsərlər də nəziralikdən çıxaraq fəxriyyə qəsidə formasını yükləklərə qaldırılmışdır.

Fəxriyyədə şair bəzən təvəzödən çıxaraq həyatının və yaradıcılığının işıqlı tərəflərini daha qabarıq verir, hətta bəzən mübaliğələrdən də istifadə edir. Nizami Gəncəvi də dövrünün böyük sənətkarı idi. Onun şöhrəti əsərlərinin karvan yollarını keçərək müxtəlif ölkələrdə yayılması göstərir ki, hələ şair zamanında qədirindən arıq şöhrətlənmişdi. Bunu Nizamının özü də yaxşı bilirdi. Elə ona görə də şair "Fikir-lər ustadiyam, fəzilətim bir ümməmdir" deməkdə haqlı idi. O, doğru olaraq özünü söz mülkünün hakimi kimi görürdü. Nizami poetik qüdrətinin nəyə qadir olduğunu yaxşı bildiyindən özünü ikinci İsa, insanların ruhuna sağlamlıq gətirməyi ilə xoş nəfəsində bir loğman olduğunu fəxriyyəsinə inamla ifadə edirdi. Beləliklə, Nizami yaradıcılığının işıqlı tərəfini müasirlərindən və sonrakı Nizami tədqiqatçılarından hamısından əvvəl o özü görürdü. Ona görə də onun qələmə aldığı fəxriyyəsi Nizamının bir şəxsiyyət kimi hom də yaradıcı düha olaraq tanımaqda və dəyərləndirməkdə dövrümüzün fikir, bilgi adamları üçün təkbizolunmaz bir sənəddir, sübutdur.

Onun ölməz sənət əsəri kimi dəyərləndirilən fəxriyyəsi göstərir ki, zamanın türk poetik düşüncəsi (baxmayaraq ki, Nizami fars dilində yazırdı) sərhədləri aşmaq qüdrətinə malik olub. Ona görə burada türk düşüncəsindən söhbət gədir ki, elə Elşad Səfərlinin, eləcə də digər Nizami tədqiqatçıların inamla etiraf etdikləri kimi Nizami türkcə düşüncü, farsca yazırdı.

Bu əsərin digər bir üstün cəhətinə də burada qeyd etmək praktik baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Qarabağ uğrunda hələ fikir savaşlarının başladığı zamanda türklərin - oğuzların Azərbaycan ərazisinə gəlişini az qala, Nizami dövründən sonrakı zamanlara çəkilənlərə də bir cavabdır. Çünki Nizamının kamal poetik türk düşüncəsi göstərir ki, hələ Nizamiyə qədər türk xaqanlarının

"TÜRKANƏ SÖZ"DƏ NİZAMİ DƏRKİ

sarayında sözün dəyəri bilinirdi, sözü qiymət vermək xaqanlar üçün şərəf hesab olunurdu. Bu mənada Nizami həm də tarixi varlığını uğrunda savaşda bu gün də bizimlə birgədir. Əgər Nizami və Nizamiyə qədərki qüdrətli Azərbaycan sənətkarlarının yaradıcılığını ədəbiyyət tariximizdən şerti olaraq götürməli olsaq, onda ayaqlarımız yerdən üzülürdü. Bir sözlə, zəngin Nizami yaradıcılığı, eləcə də onun lirik əsərləri, xüsusilə fəxriyyəsi onun bir sözüne də haqq qazandırır. Hansı zamanda olursa olsun, Nizamini axtaranda onun əsərləri deyəcək ki, Nizami elə buradadır. Zaman keçdikcə tarixin konkret faktları və hadisələri, eləcə də ayrı-ayrı zamanların şəxsiyyətləri bizdən uzaqlaşır. Amma Nizami kimi sənətkarlar üçün zaman uzaqlığının fərqi yoxdur. Elə bu səbəbdən də Nizami irsini yalnız bir dövrdə öyrənmək kafi deyil, zamanlar dəyişdikcə Nizami irsinə yeni baxışları, yeni münasibətləri təbii qəbul etmək lazımdır.

Tədqiqatçı Elşad Səfərli Nizamının fəxriyyəsinə geniş yer verir. Bu əsərin bir çox məsələlərinin aydınlaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyətini bildiyindən fəxriyyədəki ayrı-ayrı notların arxasında dayanan faktları üzə çıxarmaqla Nizamini bizə daha da yaxınlaşdırır. Biz sanki Elşad Səfərlinin tədqiqatında Nizami ilə yaxından görüşür, onunla üzləşür, göz-gözü dayanırıq. Tədqiqatçı yazır: "Nizami fəxriyyəsinə, əslində təkcə öz sənətkar keyfiyyətlərini heç də bu qədər tərifləmək məqsədi güdmürdü. Bu fəxriyyəyə intibah ideyalarına uyğun olaraq yazılmış, təkcə özünü yox, özünün də daxil olduğu, təmsil etdiyi Azərbaycan-türk təfəkkürünün, zəkasının qüdrətinin, poetik yaradıcılıq fəaliyyətinin az qala bütün dünyaya açıq alınla, qürurla bəyan edilməsi aktı idi. Bu fəxriyyə bir növ Nizamının təmsilində bu xalqın yaradıcılıqda nəyə qadirliyinin göstəricisi idi. Bu amil həm də Azərbaycan-türk düşüncə tərzinin həyatın, hərbi, incəsənət və digər sahələr üzrə xariqəç heç də mənfi deyil. Sivil dərk və fəhmdən kəsiri olanlara Salman Mümtazın fikrini bir daha xatırladı, bu mübahisəli yanaşma tendensiyasına son veririk: "Son olaraq bunu deyərim ki, Nizami təməllik əhli, yaltaqçı deyildir...". Fikir hökm kimi səslənsə də, amma həqiqətdir". Bəzən Elşad Səfərli Nizami irsinə münasibətdə yad notlar üzərində gözlənilən sət təpəyə də qarşılayır. Elə onun Salman Mümtazın tutarlı fikirlərini qabarıq verməsi də onun bu münasibətdən irəli gəlir.

Nizami Gəncəvi irsini elmi baxımdan öyrənməklərin böyük zəhmətlərini danmaq olmur. Amma bu o demək deyil ki, Nizami irsini yeni Azərbaycan nəslinə çatdırılmasında üzərimizə düşən missiyanı qədərincə yerinə yetirmişik. E.Səfərli də əslində elə bu

problemlərə diqqəti yönəldir. Onun yaradıcılıq yolu E.Səfərlinin tədqiqatında dövrün ən mühüm hadisələri ilə uzlaşdırılır. Müəllif tədqiqatında Nizami irsinin tədrisi ilə bağlı bir çox problemləri üzə çıxarır. Bu da imkan verir ki, təhsil mütəxəssisləri Nizami irsinin tədrisi ilə bağlı əməli fəaliyyətlərində düzəlişlər etsinlər. Axı Nizami irsi nə qədər dərinlən tədris olunarsa, gənc nəsllə əhatəli şəkildə çatdırılırsa, onda yeni nəsillər gələcək qarşısında kifayət qədər hazırlıqlı olar. Məhz bu vacib olan məsələləri diqqətə aldıq üçün müəllif tədqiqatında məramını daha aydın göstərməyə çalışır: "Göründüyü kimi gəncəli söz tanrısının yaradıcılığının təhsil müəssisələrində şagird-tələbə kontingentinə və geniş xalq külləsinə tələblər çərçivəsində çatdırılması zərurəti çoxdan mövcuddur. Düzdür, təhsil və bu yaradıcılıq tədqiqı, xalqa çatdırılması sahəsində böyük işlər aparılmalıdır. Bəlkə elə bu kontekstdən çıxış edərək prof. Ş.Səfərov və dos. B.Həsənovun müstəqil yazdıqları "Nizami Gəncəvi yaradıcılığı fənlərin tədrisində" kitabında oxuyuruq: "Təəssüflə qeyd etməliyəm ki, belə bir elmi təfəkkürə hakim olan dahi şəxsiyyətin elmi, dünyəvi və fəlsəfi görüşləri məktəblərdə keçirilən bütün fənlərin tədrisi prosesində istifadə edilməyib". Nizami təkcə şeir, poemalar yazmamışdır, o, həmçinin bədii əsərlərdə yaradıcılığın bir sıra nəzəri məsələləri ilə məşğul olmuş, həm bu, həm də müstəqil olaraq digər elm sahələrinin hallı vacib problemləri ilə bağlı öz elmi-nəzəri mülahizələrini irəli sürmüşdür. Buna görə də, elmi-nəzəri fikrin inkişafında, tənqidi-estetik münasibətin formalaşmasında mühüm xidmətlər göstərmişdir. Nizamının elmi-nəzəri görüşləri onun humanist-demokratik məfkurasının, dünyagörüşünün parlaq nümunəsidir, bu təkcə bədii-elmi heyət üçün yox, həm də böyük sayda şagird-tələbə kontingenti üçün də öyrənmək baxımından maraqlı kəşf edən sahədir". Tədqiqatçının göstərdiyi kimi Nizami irsi bədii ədəbiyyatın inkişafında böyük rol oynayır, o həm də bədii əsərin necə olmağı, hansı dəyərlərə istinad etməyi də göstərməyi unutmamışdır. Elə bu səbəbdən də tədqiqatçı Elşad Səfərli hesab edir ki, müasir elmi-nəzəri düşüncəmizin inkişafında Nizami irsinin öyrənilməsinin böyük rolu var.

Nə üçün Nizamini düha hesab edirik? Hələ öz zamanında böyük şöhrət sahibi olan sənətkarı zaman-zaman, eləcə də müasir dünyamızın ən böyük alimləri belə onu dahi kimi tanıyıb və mübahisəsiz qəbul edirlər. Çünki Nizami özü demiş, özünə qədərki ədəbiyyat, fəlsəfəni, tarixi... mükəmməl öyrənmiş və varlığına yığa bilmişdir. Nizami dövrünün nə qədər böyük filosofudursa, o qədər də böyük loğmanlıdır, təbibidir. Nizami dövrünün nə qədər böyük sairidirsə, bir o qədər də astronomudur. O, səmami da yer qədər bilmək gücünə çatmışdır. Nizami Gəncəvinin ensiklopedik bilik sahibi olduğunu onun "Xəmsə"si də təsdiq edir. Elşad Səfərli məhz bu məqamlara istinad edərək sözüne davam edir: "Ensiklopedik biliyə sahib şairin təbiişünaslıq, fizika, məntiq, astronomiya, etika, estetikə, nücum, kimya, həndəsə, tarix və digər elm sahələri ilə də kifayət qədər tanışlığı var idi. Məhz bunun nəticəsidir ki, Nizamının bədii

əsərlərində söylədiyi əksər elmi-nəzəri mülahizələr onun həmin elm sahələrinə bələdçiliyindən soraq verir. Onun "Xəmsə"si bir növ həmin nəzəri mülahizələrin toplandığı məxəz rolunu oynayıb. Buna görə də "Xəmsə"ni təkcə bədii əsər kimi yox, həm də bir sıra elm sahələri ilə bağlı elmi-məfkurəvi müdəcəllər, təsəvvürləri, fikirləri özündə cəmlənən nəzəri sistem kimi şagird-tələbə kontingentinə çatdırmağın əhəmiyyəti böyükdür. Və onlar bu əvəzsiz mənbəyə dərinlən diqqətlə yanaşmalıdır, çünki bu məxəzin müasir elmin bir sıra nailiyyətləri ilə kəşifən, eyniyyət təşkil edən xatirələrdir". Nizami qələminin qüdrəti elə möcüzələr göstərib ki, onun sənətkarlığı ilə üzə çıxan ideyalarının bir çox cəhətləri dövrümüz üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Böyük sənətkar öyrənib mənəvi mühitinə yığdığı elmi biliklərini əsərlərində ustalıqla ümumiləşdirir. Memarlıq, heykəltaraşlıq haqqında mükəmməl fikirlər söyləyir. Binalar tikməyin, yollar çəkməyin, abidələr yaratmağın sirlərinə də vaqif olduğunu öz əsərləri ilə göstərir: "Nizami "Xəmsə"ni yaradarkən əksər əsərlərdən ciddi bəhrələnmiş, özünün bədii fikirlərini əsaslandırılmasında həmin elmlərin nailiyyətlərinə istinad etmişdir. Buna görə də həmin elm sahələrinin adlarına şairin poemalarında tez-tez rast gəlirik. "Xosrov və Şirin" poemasında:

*Dedi: "Fərhad adlı bir cavan vardır,
Usta mühəndisdir, bir sənətkardır.
Həndəsə elminə xariqə saçar,
"Məcəsti" iqlidisi sirrini açar.
Yaxud, "Yeddi gözəl" də:
Tibb elmi, həndəsə, asiman, nücum,
Şidənin əlində sanki mundu, mum.
Misralarda həndəsə, tibb, asiman
(astronomiya), nücum kimi və digər elm sahələrinin adlarına şahid olur. Buna görə də həmin elm sahələrinin bir sıra problemlərindən Nizami əgər söhbət açarsa həmin fənlərin tədrisində müəllim ölməz şairin əsərlərinə müraciət etməli, şagirdə, yaxud tələbəyə müvafiq parçanı oxudurmalı, əsərin özünü də onlara oxumağı tövsiyə etməlidir. Çünki ədəbiyyat - tarix, kimya, təbiətşünaslıq, coğrafiya, fizika, riyaziyyat, həndəsə, astronomiya və digər elm sahələri ilə bağlı elmi fikirlərini poeziya dili ilə oxuculara çatdırır. Məsələn: biz onun "Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl", "Leyli və Məcnun" poemalarında tarix, ədəbiyyat, həndəsə, nücum, tibb və s. elm sahələrinə aid müraciətlərə, "İskəndərnamə"də isə daha çox kimya, tarix elmi ilə bağlı müddəaların söyləməsinə təsadüf edirik. Elm sahələrinə bu müraciətlər heç də öləri xarakter daşımır, əslində biz ədəbiyyatla bağlı mülahizələrin, tarixi hadisələrin, kimyəvi elementlərin, astronomik cisimlərin, astral anlayışların, maddələrin və s. məsələlərin şərhində, izahında müəllif məqsədinə, qayə və ideyalarının əsaslandırılmasına xidmət göstərən geniş yardımçı vasitələr rolunda həmin elm sahələrinin təəssüminin şahidi olur. İndiki məqamda onu demək yerinə düşər ki, Elşad Səfərli Nizami irsinin bu gün təkcə ədəbiyyat üçün, mənəvi mühit üçün yox, bir çox təbiət elmlərinin, o cümlədən, səhiyyənin də inkişafında əhəmiyyətli rolunu qoruyub saxlayır.*

Nizami böyük sənətkar olaraq, yaradıcılıq yolunu öz əsərləri ilə işığı bələyib. Sadəcə günümüzün tədqiqatçıları o işığı görməyin sirrini öyrənməlidirlər. Yalnız bu yolla Nizami irsini qələdrincə qavramaq, qiymətləndirmək olar.

(Davamı 11-ci səhifədə)

(Əvvəlki 10-cu səhifədə)

Artıq dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi Nizami özündən sonrakı zamanların sənətkarlarına təkcə bədii əsər yaratmaq məktəbi olmayıb. O, həm də zəngin elm məktəbi olaraq zəmanəmizə qədr yol gəlib. Təsədüfi deyil ki, Nizami irsinin öyrənmənin yaradıcılıqlarını tədqiq edəndə onların nə qədər qədim Şərq ələmi ilə bağlı, hətta dünyəvi elmlərlə bağlı zənginləşdiklərini müşahidə etmək mümkündür.

Birmənalı qeyd etmək lazımdır ki, Nizami Azərbaycanda yaşadığı zamanın bəri həmişə dildə, ağızda olub. Onun əsərlərini mükəmməl öyrənənlər xalq təbəhətinin sirlərinə də vafiq olublar. Zaman keçdikcə Nizamini arıdıcıları təkcə ədəbiyyatda yox, elə digər elm sahələrində də özlərini göstərə biliblər. Nizamini elmi bilik mənbəyi kimi alan, öyrənən ədəbiyyat adamları onun yaradıcılığında bəhrələnmək dövrün tələb etdiyi yaradıcılıq örnəklərini ərsəyə gətiriblər. "Xəmsə" də təsvir olunan elmi ideyalar Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığında da özünün praktik təsirini göstərir. Tədqiqatçı Elşad Səfərli bu məqamı diqqətdən qaçırmır, sanki böyük Nizami ilə, böyük Axundzadə arasındakı əlaqələrin körpü gücünü göstərir: "Nizami irsi, dəfələrlə qeyd edilmiş kimi, sonrakı nəsil sənətkarlar üçün örnək mənbəyi olmuşdur və bu da dahi şairin əsərlərinin onlara böyük yaradıcılıq təsiri ilə bağlıdır. Onun bədii irsindən təsirlənmə həmişə olmuş və olmaqdadır. Əgər müəllim M.F.Axundzadənin "Molla İbrahim Xəlil kimyəvər" komediyasının yazılmasında Nizamidən təsirlənməsi faktı haqqında şagird, yaxud tələbələrə məlumat versə, bunun onlar üçün əsərlə bağlı əlavə maraqlı məqamı ədəbiyyat sahəsindədir. "İqbalnamə"dəki Xəlil obrazının çox-çox sonralar yaradılmış Molla İbrahim Xəlil kimyəvərə uyğun xarakterik xüsusiyyətləri Axundzadənin təsirləndiyi mənbənin yerini göstərməklə yanaşı, həm də iki obrazın müqayisəli təhlili üçün də müəllimə əlavə fakt və stimül verir. Nizami "Xəmsə"sində fiziki-kimyəvi bəzi əlaqələrin poetik dillə, obrazlı poeziya üslubunda təsvirinə rast gəlirik ki, onları müasir laborator şəraitdə təcrübəli təbiiqini də həyata keçirmək mümkündür. Şübhəsiz ki, müxtəlif fənlərin tədrisi zamanı "Xəmsə"dən uyğun mövzularla əlaqəli poetik misallara istinad edilməsi həm də fənlərarası əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsi faktının zəruriliyindən xəbər verir. Çünki "Xəmsə" tədris prosesində təkcə ədəbiyyat fənninin yox, digər fənlərin də müəllimə edib biliklərinin möhkəmləndirilməsində əsaslı məlumat, kömək ala biləcəyi mötəbər mənbədir.

"Yeddi gözəl" poemasından bir rümunəyə müraciət edərkən:

Od buzu su etmək iqtidarı var,
Niyə atəy deyir ona insanlar?
Qırmızı şərabla dolu büllür cam,
Quru su içində yaş oldu tamam.

Bu beytdə macəzi mənə oksimoron deyilən poetik fiqurla üzə çıxır. Çünki su ilə (şərabın su mahiyyəti) atəş mənə baxımından tam əks mahiyyətlidir. Şair burda "quru su" deyəndə buzu nəzərdə tutur, şərabın isə istilik vermə əlaməti var. Əslində, şair şərabın təzadlı mahiyyətini açıqlamaq üçün "atəş" sözünü qabardaraq insanın sağlamlığı üçün həmin "atəş" in təhlükəli olacağına işarə etməklə həm də mükəmməl oksimoron yaratmışdır. Nizamini "Xəmsə"sində kifayət qədər bu cür kimyəvi proseslərin poetik təsvirinə rast gəlmək mümkündür ki, bu da münasib mövzuların tədrisində şairin əsərlərinə tədris zamanı müraciətin zəruri-

liyini daha da aktuallaşdırır". Bu istiqamətdə Elşad Səfərli qeydlərinə əsasən düşüncələrimizi həvəslə davam etdirərdik. Çünki Nizami irsinin bu gün də bir çox məqəbləri başa düşməkdə əvəzsiz rolu var. Amma hər halda az da olsa müəyyən məqamlara münasibət bildirməyimiz Nizami irsinin elmi mənbə olduğuna da kifayət qədər əsas verir.

Nizami irsinin praktik əhəmiyyəti haqqında təkcə Azərbaycan alimləri deyil. Hətta qərbi Avropanın şərqşünasları da maraqlı fikirlər söyləmişlər. Biz Nizami irsinin dəyərini ona müraciət etmiş, onu öyrənmiş alimlərin düşüncələrini ümumləşdirməklə də yeni nəsllə çatdırıla bilərik.

Elşad Səfərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının böyük bir nəslinin formalaşmasında əvəzsiz güc mənbəyi olduğunu göstərməsi çox doğrudur: "Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Nizamini lirik əsərlərində izah və şərh-lər yazan müəlliflərdən Azadə Rüstəmovə, Rüstəm Əliyev, Mübariz Əlizadə, Əkrəm Cəfər, Xəlil Rza Ulutürk və Məmmədəğa Sultanovun xidmətləri dənilməlidir. Bu şərhçilər sırasında Xəlil Rza Ulutürkün mövqeyi daha önəmli görünür, ona görə ki, o, böyük istedad sahibi bir şair olduğu üçün ələ məhz

şərhçilərimizlə məhdudlaşmır. Xüsusən də, son vaxtlar şairin əsərlərində türkçülük ideyası üzrə aparılan tədqiqat işləri, araşdırmalar mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, lakin ümumbəşəri xarakterli bir sənət məxəzinin yalnız türkçülük hüdüdləndirilməsi onun başəri, beynəlmiləl əhatə dairəsinin olduqca daralması, azalması, miqyaslı təsir bucaqlarının kiçilməsi, litotalaşdırılması nəticələndirir. Belə cəhdlər Nizami irsinin başəri, beynəlmiləl mahiyyətinə adekvat deyildir, onun humanist ideyaları ilə uzlaşmır". Nizami irsi göstərilən qeydlərdən də aydın olduğu kimi başəri mahiyyət daşıyır. Bu irsin əsas əhəmiyyəti ondadır ki, o, insanları birliyə dəvət edir, anlaşma tələb edir. Nizami hələ zamanında çalışıb ki, hökmdarlar bir-birilə dil tapsın, xalqlar sülh və əminlik şəraitində yaşasın. Nizami irsinin bu dəyərli cəhətlərini Nizami əsərlərinin tədqiqatı ilə məşğul olan alimlərimiz də təqdir edir, onun ideyalarını uca tuturlar: "Bəlkə də buna görədir ki, prof. P.Xəlilov analoji situasiyaya bu cür formalaşdırıb: "Nizamini türkçülük məhdudlaşdırmaq onu hüdüdü olmayan beynəlmiləl yaradıcılıq alimindən ayırmağa bərabər olardı. O, Daranın özbaşınalığını... ümumən şah-ların cahangirlik iddiasını qamçılıqda

"TÜRKANƏ SÖZ"DƏ NİZAMİ DƏRKİ

şairliyinə görə Nizami beytlərinin məcazi mənə-məzmun inceliklərini, doğrultmə cəhətlərini digərlərindən fərqli olaraq daha dəqiq duymaq həssaslığına malik idi. Buna görə də X.Rza şərhçiləri ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi dəyər daşıyırsadırsak, anılmırıq. Və əlbəttə, şərhçilərdən sonra bəzi kitablarda xüsusi lüğət bölmələrinin də çətin anlaşılacaq sözlərə görə verilmiş Nizami əsərlərinin hərtərəfli dərkində böyük əhəmiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə, ali təhsil müəssisələrində, xüsusən də ümumtəhsil məktəblərində müəllimlər tərəfindən Nizami əsərlərinin tələb olunan səviyyədə şagird-tələbə, magistr, ümumən filoloji kontingentinə mənimşinməsinə şərh və izahların, fars-ərəb dilli lüğətlərin rolunu, əhəmiyyətini onlara dərindən izah etməlidirlər". Məlumdur ki, Nizami irsi çox qatlıdır. Onun yaradıcılığının ayrı-ayrı məqamları xüsusi şərhə möhtacdır. Əslində Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənməni özlərindən asılı olmadan Elşad Səfərli qeydlərində göstərdiyi kimi Xətib Təbrizidən başlanan Şərq elminin də inkişafında müstəsna təsirə malik olub.

"Xəmsə" böyük mənbədir. Bu elə dəryadır ki, oradan nə qədər inci çıxarılsa belə, yenə zəngin olaraq qalır. Elşad Səfərli tədqiqatının bu yerində bu məsələlərə xüsusi diqqət çəkir: "Nizami irsi ilə bağlı verilən izah və şərh-lərdə mövcud mənə-məzmun fərqləri aradan qaldırılmalıdır ki, fikir çəşnliyi yaratmasın. Həmçinin, yaxşı olardı ki, Nizami kimi bir dünya şöhrətli dühən istar lirikası, istərsə də "Xəmsə"yə daxil olan əsərləri ilə bağlı ayrılıqda şərh və izah kitabları şərh edilsin. Və belə kitabların çapını filoloji kontingent, həm də nizamisevərlər üçün stolüstü kitab çevirmək ənanəsinə təşəbbüs göstərilməsinin zamanı, düşünürük ki, çoxdan yetişmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu sahədə mövcud müəyyən boşluqları da aradan götürmək, əsas məktəb kimi yüksəltmək, əvvəlki şöhrətini ona qaytarmaq qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri olmalıdır. Aparılması, görüldüyü işlər təkcə milli çərçivədə, zəmində qapanıb qalmamalıdır, çünki sözügedən bu yaradıcılıq tipinin ərazi, areal hüdüdləri təkcə bizim

kimi, Şərq öz boyundurduğu altına salmış Sultan Səncərin də zülmünə üsyan edən sadə insanların surlərini yaratmışdır". Ədəbiyyatşünas alim, professor Vüqar Əhmədov "Elm" qəzetinin 16 aprel 2021-ci il tarixli 14 sayılı nömrəsində çap edilmiş "Nizami Gəncəvi yaradıcılığı fəlsəfi-irfanı kontekstdə" məqaləsi də eyni tendensiyanın təlqin nümunəsi kimi səslənir. Müəllif Nizamini ayrişəklikdən, irqçilikdən, ifrat milli təəssübkeşlikdən uzaq humanist, demokratik mahiyyətli poeziya ənanələrinə müxtəlif dillərlə, millətlərə şairin hörmət tendensiyasını da əlavə edir və haqlı olaraq yazır: "Dahi şairin "Xəmsə"sində bütün səmavi dirlərə hörmətlə yanaşıldığı görünür. Şair İslamı bütün dirlərdən üstün tutsa da, müxtəlif din nümayəndələrini hörmətlə yad edir. O, dövrünün ictimai-siyasi, əxlaqi normalarına müvafiq dərindən mənalı fikirlər irəli sürmüşdür ki, bu fikirlər dahi şairin dini-irfanı, fəlsəfi-didaktik təlimini açıq-aydın bəyan edir". Ədəbi prosesdə bəzən elərinə də təsadüf edilir ki, Nizamiyə yanaşmada diletantcasına fikir yürütmələrinə şahid oluruq. Belə yanlış fikir nümayişlərindən biri də Nizamini mənsub olduğu ölkənin və dininin adını əsərlərində çəkməməsinin ona irad tutulması ilə bağlıdır. Bunu şairin dilinə, ölkəsinə sayğısızlığı kimi qələmə verirlər. Unudurlar ki, başəri şairlər ölkələrinin və dirlərinin adlarını əsərlərində ehtiyac olmadan çəkmirlərsə, bu cür hallar hər hansı irad üçün istisnadır, çünki onlar bir xalqa, bir ölkəyə yox, bütün bəşəriyyətə məxsusdurlar". Tədqiqatçı doğru deyir. Nizami kimi insanların müəyyən dərəcədə görünməsi mümkündür deyil. O, gələcək daha xoşbəxt dünyanın böyük siması kimi görünür. Bir sözlə, Nizami necə ki, bu günümüzün sənətkarıdır, eləcə də gələcək dünyanın sənətkarı kimi seviləcək və öyrəniləcək.

Azərbaycan xalqı Nizami kimi qüdrətli bir dühə yetirdiyi üçün həmişə qürurlu olacaq. Yaxşı yadımdadır, Roma papası Bakıya gələndə özünün qısa çıxışında Nizamini də adını çəkdi. Onun insanları bir-birinə yaxınlaşdırmaqda əvəzsiz rolundan danışdı. Bir

sözle, Nizami təkcə bizim sənətkarımız deyil, amma onu daha yaxından, daha diqqətlə öyrənmək bizim borcumuzdur. Bu mənada Nizami irsi özünü praktik dəyərini heç vaxt itirmir. Necə ki, vaxtı ilə Səməd Vurğun demirdi ki, qızıl hansı torpağın altında qalmasından asılı olmayaraq yenə də qiymətini özündə saxlayır.

Nizamişünasların tədqiqatları göstərir ki, Nizami irsi özündən sonrakı dünyanın qaranlıqlarına həmişə işıq salıb. Elşad Səfərli çox dəyərli tədqiqatının sonuna yaxınlaşdıqca istinad etdiyi faktları bir qədər də çoxaldır. Bu da onu göstərir ki, Nizami irsi heç də ön dəyərli tədqiqatla belə yekunlaşa bilməz.

Zamanlar keçir, Nizami irsi hətta indiki dövrümüzün problemlərini araşdırmaq üçün ideyalar verir. Yeni, müasir zamanın əsərləri yaranır, amma yenə Nizami təsiri qalır, hətta Nizami mövzuları yeni dəyərde, yeni mahiyyətdə yenə ədəbiyyata gəlir.

Elşad Səfərli tədqiqatının sonuna doğru Nizami irsi ilə bağlı maraqlı bir müqayisə aparır. Bu irsi dağların bağrından çağlayıb gələn bulaqlara bənzədir. Həmin bulaqların suyu nə qədər durursa, safdursa, Nizami irsi də bir o qədər safdır, durudur.

Elşad Səfərli tədqiqatının mənavi təsir gücü Nizami irsinə məhəbbətli də bağlıdır. Elə bu səbəbdən də onun maraqlı müqayisələrlə axıra çatdırıldığı tədqiqatın son düşüncələrini fikirlərimizə yekun kimi də qəbul edə bilərik: "...Bulağın gözünü arıtmaqda suyu daha saf, daha qaynar, daha büllür olur. Nizami irsi də belə... "daddıqca dadlanan" mənavi qida nemətidir. Bu irsin poetikası, məcazi sistemi də belə... hər misra, bənd və beytləncələndikcə, çözdükdə bu sistem alt-üst, mənə-məzmun və təhtəllər qatları ruhumuzu bu yaradıcılığın seyrinə, sirrinə qovuşdurur, belə də özümüzə də bəlkə də çox az dühalar qismət olan sərarəngiz, heyrətamiz sənət ələmi açılır. Elə bundan irəli gəlir ki, özü bizdən uzaqlaşdıqca yaradıcılığı biza daha yaxınlaşan, doğmalaşan, ümman dərindənliyinə baş vurdurca "gizlinləri" yetərlən-cə "faş" olan, əqidə "huşyar" və çox şeydən agah edən orijinal şair-sənət, novator yaradıcılıq tipi kimi Nizami irsi ədəbiyyatşünasları həmişə düşündürmüş, düşündürür və zamanlar keçdikcə yenə də düşündürəcəkdir". Elşad Səfərli doğru deyir, Nizami irsi bundan sonra da ağı başında olan, cəmiyyət üçün, insanlar üçün faydalı iş görmək istəyən hər kəsi düşündürəcəkdir.

Təsədüfi deyil ki, Nizami Gəncəvi irsinin müasir dövrün mənavi tələblərinə uyğun öyrənilməsi üçün zərurət Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev də qəderincə qiymətləndirmiş və 2021-ci il "Nizami ili" elan etmişdir. Məlumdur ki, prezidentin müvafiq sərəncamı Nizami irsinin öyrənilməsinə yeni təkan verir. Ötən bir il ərzində Azərbaycan dahisinin yaradıcılığı diqqət mərkəzinə çəkildi. Demək olar ki, təzədən öyrənilir.

Dostum, həmkəndim, görkəmli alim Elşad Səfərli də "Türkanə söz"-ün misilsiz ustası" ilə "Nizami ili"ne çox dəyərli bir töhfə verdi. Məni bu kitabla xüsusi sevgi ilə cəzə edən əsas keyfiyyət Nizami həqiqəti idi. Bu həqiqət Nizamini "türkanə sözü"dür. Bu, o deməkdir ki, Nizami Elşad Səfərli tədqiqatında da böyük türk ruhunun özəməli təəcəssümüdür.